

**Kocatepe İslami İlimler Dergisi**  
*Journal of Kocatepe Islamic Sciences*

e-ISSN: 2757-8399

cilt / volume: 5 • sayı/issue: 1 •(Haziran/June 2022): 12-31

**Sufilerde Ahlaki Olgunluk ile Huzur İlişkisi Üzerine**  
**Ampirik Bir Araştırma**

*An Empirical Research on the Relationship Between Moral  
Maturity and Peace in Sufis*

**Eyyüp KAYACI**

Dr., Öğretmen, Milli Eğitim Müdürlüğü, Ölçme Değerlendirme Merkezi  
PhD., Teacher, Directorate of National Education, Assessment and Evaluation Center  
Çorum, Türkiye

✉ eyyupkayaci@gmail.com  orcid.org/0000-0002-5687-1441

**Muammer CENGİL**

Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Psikolojisi  
Prof. Dr., Hitit University Divinity Faculty, Philosophy and Religious Studies, Psychology of  
Religion

Çorum, Türkiye

✉ muammercengil@gmail.com  orcid.org/0000-0002-5449-5251

**Makale Bilgisi / Article Information**

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 04.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 17.05.2022

Yayın Tarihi / Published: 15.06.2022

**Atf/Cite as:** Kayacı, Eyyüp - Cengil, Muammer. "Sufilerde Ahlaki Olgunluk ile Huzur İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/1 (Haziran 2022): 12-31. <https://doi.org/10.52637/kiid.1082864>

**İntihal/Plagiarism:** Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

**Published by:** Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • [kiid@aku.edu.tr](mailto:kiid@aku.edu.tr)



© Eyyüp KAYACI – Muammer CENGİL | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

### Sufilerde Ahlaki Olgunluk ile Huzur İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma\*

#### Öz

Araştırmanın amacı sosyo-psikolojik yöntemlerden faydalanarak betimsel bir yaklaşım ile sufilerin ahlaki olgunluk ve huzur düzeylerini etkileyen faktörleri incelemek ve ahlaki olgunluk ile huzur arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koymaktır. Araştırmanın örneklemini 23 yaş ve üzeri Çorum, Kırıkkale, Ankara ve İstanbul illerinde yaşayan 5 yıl ve üzeri süredir tasavvufi yaşantı içerisinde olan bireylerden amaçlı ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenen 740 erkekten oluşmaktadır. Batı’da ve ülkemizde hayat memnuniyetlerini ifade için kullanılan psikolojik iyi oluş ve mutluluk üzerine çeşitli çalışmalar yapıldığı fakat huzur ve sufilerin yaşantısı konusunda çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle araştırma ülkemizde gerçekleştirilen uygulamalı çalışmalara huzur kavramı ve tasavvufi yaşantı konusunda katkı sunacaktır. Ahlaki olgunluk ve huzuru sufilerden oluşan katılımcılar üzerinde inceleyerek bu konudaki bilgi birikimine katkılar sunmak araştırmanın hedefleri arasındadır. Demografik özellikleri tespit etmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu ile birlikte katılımcıların ahlaki olgunlukları ile huzur düzeylerini belirlemek için Şengün ve Kaya’nın geliştirdiği “Ahlaki Olgunluk Ölçeği” ve Demirci’nin geliştirdiği “Huzur Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmada 66 maddelik Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin “Cronbach Alfa Güvenirlilik Katsayısı” .87 ve 8 maddelik Huzur Ölçeğinin “Cronbach Alfa Güvenirlilik Katsayısı” da .73 olarak tespit edilmiştir. Ulaşılan veriler SPSS 25.0 istatistik programına aktarılarak analizler yapılmıştır. Araştırma sonunda katılımcıların ahlaki olgunluk seviyelerinin yüksek düzeyde olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca, sufi grup içerisinde bulunma süreleri ve ahlaki olgunluk seviyeleri arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu bulgulanmıştır. Bulgular, katılımcıların kendilerini grup üyesi görme düzeyi arttıkça, ahlaki olgunluk düzeylerinin de arttığına işaret etmektedir. Örneklemin tasavvuf ritüellerini düzenli olarak yapmaları ve ahlaki olgunlukları arasında anlamlı bir farklılık bulgulanmıştır. Tasavvuf ritüellerini düzenli olarak yapan grubun ahlaki olgunluk düzeyinin ritüellerini yapmayan grubun ahlaki olgunluk düzeyinden yüksek olduğu belirlenmiştir. Örneklemin ortanın üzerinde bir huzur düzeyine sahip olduğu görülmüştür. Örneklemin gruba giriş yılı ile huzur düzeyleri arasında da anlamlı ilişki bulgulanmıştır. Katılımcıların grupta bulunma süresi arttıkça, huzur düzeylerinin de arttığı tespit edilmiştir. Örneklemin tasavvufa ait ritüellerini düzenli olarak yapmaları ile huzur düzeyleri arasında ileri düzeyde bir anlamlılık olduğu görülmüştür. Tasavvufa ait ritüellerini düzenli olarak yapan grubun huzur düzeyinin ritüellerini yapmayan grubun huzur düzeyinden yüksek olduğu tespit edilmiştir. Genel ahlaki olgunluk ve genel huzur arasında orta düzey pozitif yönlü ( $r=,30$ ;  $p=,00$ ) bir ilişki bulgulanmıştır. Katılımcılarda ahlaki olgunluğa ilişkin düzey arttıkça katılımcıların huzur seviyesi de artmaktadır. Ayrıca, ahlaki olgunluğun huzurdaki varyansın %9’unu açıkladığı tespit edilmiştir. Bu oran, katılımcıların huzurlarının belirleyicilerinden birisinin ahlaki olgunluk özellikleri olduğunu göstermektedir. Ahlaki olgunluk huzurun anlamlı ve önemli bir yordayıcısıdır ve ahlaki olgunluğun artması huzuru etkilemektedir. Araştırmanın bulguları temel hipotez ile alt hipotezlerin istatistiksel açıdan doğrulandığını ve ahlaki olgunluğun huzurun önemli ve anlamlı bir yordayıcısı olduğunu ortaya koymuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Din Psikolojisi, Sufi, Ahlaki Olgunluk, Mutluluk, Huzur.

\* Bu çalışma 20/07/2020 tarihinde tamamladığımız “Sufilerde Huzurlu Yaşam ve Ahlaki Olgunluk” başlıklı doktora tezi verileri esas alınarak hazırlanmıştır. Araştırma öncesinde “Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu’ndan” 03.01.2019 tarih ve 2019/33 karar sayılı Etik Onay alınmıştır.

### **An Empirical Research on the Relationship Between Moral Maturity and Peace in Sufis\***

#### **Abstract**

The aim of the research is to examine the factors affecting the moral maturity and peace of Sufis with a descriptive approach by using socio-psychological methods and to reveal what kind of relationship there is between moral maturity and peace. The sample of the study consists of 740 men aged 23 and over, living in the provinces of Çorum, Kırıkkale, Ankara and Istanbul, who have been living in mystical life for 5 years or more, and determined by the purposeful criterion sampling method. It is seen that there are various studies on psychological well-being and happiness, which are used to express life satisfaction in the West and in our country, but studies on peace and the life of Sufis are limited. For this reason, the research will contribute to the applied studies carried out in our country on the concept of peace and mystical life. It is among the aims of the research to contribute to the knowledge on this subject by examining the moral maturity and peace on the participants consisting of Sufis. In order to determine the demographic characteristics, the "Moral Maturity Scale" developed by Şengün and Kaya and the "Peace Scale" developed by Demirci were used together with the personal information form prepared by the researcher to determine the moral maturity and level of peace of the participants. In the study, the "Cronbach Alpha Reliability Coefficient" of the 66-item Moral Maturity Scale was determined as .87 and the "Cronbach Alpha Reliability Coefficient" of the 8-item Peace Scale was .73. The obtained data were transferred to the SPSS 25.0 statistical program and analyzed. At the end of the research, it was found that the moral maturity levels of the participants are high. In addition, it was found that there was a significant difference between the duration of being in the Sufi group and the level of moral maturity. The findings indicate that as the level of seeing themselves as a group member of the participants increases, their moral maturity level also increases. A significant difference was found between the sample's regular practice of Sufi rituals and their moral maturity. It has been determined that the moral maturity level of the group that regularly performs Sufi rituals is higher than the moral maturity level of the group that does not perform the rituals. It was observed that the sample had a peace level above the medium. A significant relationship was also found between the year of the sample's entry into the group and their level of peace. It was determined that as the duration of the participants in the group increased, their level of peace also increased. It has been observed that there is a high level of significance between the sample's regular practice of Sufi rituals and their level of peace. It has been determined that the peace level of the group that regularly performs the rituals of Sufism is higher than the level of peace of the group that does not perform the rituals. A moderate positive ( $r=.30$ ;  $p=.00$ ) relationship was found between general moral maturity and general well-being. As the level of moral maturity in participants increases, the level of peace of the participants also increases. In addition, it was determined that moral maturity explained 9% of the variance in peace. This ratio shows that one of the determinants of the well-being of the participants is the moral maturity characteristics. Moral maturity is a significant and important predictor of peace, and the increase in moral maturity affects peace. The findings of the study revealed that the main hypothesis and sub-hypotheses were confirmed statistically, and that moral maturity was an important and significant predictor of well-being.

**Keywords:** Psychology of Religion, Sufi, Moral Maturity, Happiness, Peace.

---

\* This study has been prepared based on the data of the doctoral thesis titled "Peaceful Life and Moral Maturity in Sufis", which we completed on 20/07/2020. Ethical Approval dated 03.01.2019 and decision numbered 2019/33 was obtained from the "Hitit University Non-Interventional Research Ethics Committee" prior to the research.

## GİRİŞ

Sosyal yaşantı içerisinde insanların güvene dayalı huzurlu bir hayat sürebilmeleri için ahlaki prensiplerle şekillenmiş bir yapı gerekmektedir. Geçmişten bugüne varlığını sürdüren bu ihtiyaç gelecekte de varlığını sürdürecektir. Toplumun temel dinamiklerinden olan ahlakın olmaması halinde sosyal yaşantı sağlıklı olmayacak ve insanlar bir arada mutlu ve huzurlu bir yaşantıyı sürdüremeyeceklerdir.<sup>1</sup>

Literatürde huzur ve mutluluk kavramlarının birlikte kullanıldığı görülmektedir. Ahn ve arkadaşları, mutluluk ve öznel iyi oluşun kaynağını etkileyen faktörler üzerine yaptıkları araştırmalarında ahlaki değerlerin önemini vurgulamaktadırlar.<sup>2</sup> Noddings ise mutlu bir yaşantıya sahip olan bilge insanların tüm canlıların var olma haklarına saygı duyduklarını belirtmektedir.<sup>3</sup> Maslow da kendisine sevgi dolu bir dünya yaratamayan ve kendini gerçekleştiremeyen bir insanın eşitsizlik, sömürü ve zulme karşı duramayacağını ve mutlu olamayacağını ifade etmektedir.<sup>4</sup> Elinden gelen her şeyi yaparak dürüst olan insan mutlu insandır. Ruhsal bakımdan yoksul ama maddi olarak zengin olmanın bireyi mutlu etmeyeceğinin farkında olan mutlu bireyler, para veya başarının birinci derecede önemli olmadığını da farkındadırlar. Dünyevi zevkleri tadan ama manevi derinlikten yoksun olan insanların mutluluğun gerçek manasına ulaşmaları zordur.<sup>5</sup> Kişinin sosyal yaşama uyum sağlamasında ve saldırgan davranışlarının önüne geçilmesinde önemli bir rol üstlenen ahlak kuralları kaynağını genellikle dini referanslardan almaktadır. Referans noktası din olan ahlaki isteklerin gerçekleşmediği durumlarda ise bireyde amaçlarına ulaşamamaktan kaynaklanan kendini eksik hissetme duygusu görülebilmektedir.<sup>6</sup>

Literatürde ahlaki olgunluk ile değerler ve huzur arasındaki ilişkiye yönelik bulgular olduğu görülmektedir. Evli, ahlaki olgunluğun bir toplumda sosyal bütünleşme ile huzurun inşası için önemli bir etken olduğunu bulgulamıştır.<sup>7</sup> Hökelekli, inançlı bir kişinin fikir ve fiillerinde imanı ve ahlaki birlikte algılayarak yaşadığını ve ahlaki yaşantıya eklenen inanç boyutu ile birlikte kişinin tutumlarında kayda değer bir değişiklik ortaya çıkabildiğini belirtmektedir.<sup>8</sup> Kaya ve Aydın da ahlakın bireyin doğru yolu seçmesinde yol gösterdiğini ve dini yasalara göre yaşayan insanların ahlaki olgunluk kazandıklarını, ahlaki vasıflar kazanan kişilerin de toplumun huzuruna katkı sunduklarını vurgulamaktadırlar.<sup>9</sup> Ahlakı hayvansal yaşamdan insani yaşam seviyesine yükselme olarak gören Topçu'ya göre, din ve ahlak kişinin iç dünyasında derinleşerek sonsuzluğa yönelişiyle birlikte bir kurtuluş ve huzur arama yöntemidir.<sup>10</sup> Bacanlı ise, huzurlu bir yaşantı için bireylerin içinde buldukları durumu iyi tahlil etmeleri gerektiğini belirterek uygun standartlar koyarak bu standartlara ulaşmaya çalışırken erdemli bir yaşam için de çalışmaları durumunda insanların huzur

<sup>1</sup> Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1997), 18.

<sup>2</sup> Namkee Ahn et.al., "The Impact of Unemployment on Individual Well-Being in the EU", *European Network of Economic Policy Research Institutes* 29 (2004), 1.

<sup>3</sup> Nel Noddings, *Eğitim ve Mutluluk*, çev. Zuhâl Bilgin (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 8.

<sup>4</sup> Abraham H. Maslow, *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, çev. H. Koray Sönmez (İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 1996), 10-11.

<sup>5</sup> Ahmet İnam, "Mutsuzluk Ahlaksızlıktır Yazısı Üstüne Bir Röportaj", *ahmetinam* (Erişim 12 Kasım 2018).

<sup>6</sup> Marion Schowalter - Sebastian Murken, "Religion Und Psychische Gesundheit-Empirische Zusammenhänge Komplexer Konstrukte", *Einführung In Die Religionspsychologie*, Christian Henning, Sebastian Murken, Erich Nestler (Hg.), Schöningh UTB, Pa- Derborn (2003), 154 akt. Halil Apaydın, "Ruh Sağlığı-Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010), 73.

<sup>7</sup> Fatih Evli, *Üniversite Takımlarında Farklı Branşlardaki Sporcuların Ahlakı Olgunluk ve Sosyal Bütünleşme Düzeyleri* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 76.

<sup>8</sup> Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 138-140. Ayrıca bk. Antoine Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 103.

<sup>9</sup> Mevlüt Kaya - Cüneyt Aydın, "Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç ile Ahlakı Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2011), 19.

<sup>10</sup> Nurettin Topçu, *İslam ve İnsan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008), 86.

bulacaklarına işaret etmektedir.<sup>11</sup>

Doğu toplumlarında çoğu zaman mutlulukla birlikte kullanılan huzurun mutluluk ötesi bir kavram olduğunu ifade edebiliriz. Hayat memnuniyeti için istenen huzurun bireyin ahlaki yaşantısının bir ürünü olduğu da söylenebilir. Huzur geçici bir mutluluk durumu değil daha kalıcı bir hayat memnuniyetini belirtmektedir. Kendini bilme, kendine karşı anlayışlı olarak kendinden memnun olma, değerli hissetme, şükretme, affetme, sabır ile hayatın zorluklarıyla başa çıkma ve güçlü bir benlik uyumu sufilerin yaşantısında da önemli görülmektedir. Yine diğerkâmlık, adillik, yardımseverlik ve dürüstlük gibi ahlaki değerlere verilen önemle birlikte benlik bütünlüğü sağlanan kişi daha huzurlu olabilecektir. Kişinin huzurunda en önemli etkenlerden birisi ilişkilerdir. Bireyin ailesi ve çevresiyle ilişkilerinin iyi olması, değerli hissetmesi, çevresinden sosyal destek alması, bireysel veya toplumsal bir amaçla sosyal refah için milli ve manevi değerlere uygun deneyimler yaşaması sufi yaşantıya olumlu etki edebilmektedir. Hayatın içinde, hayatı kurgulayan ve yönlendiren bir özelliğe sahip olan ahlakın bireyin zor durumlarla baş etmesi gereken durumlarda ona destek sağladığı ve huzuruna pozitif bir katkı sunduğu düşünülebilir.

Bu perspektiften araştırmanın konusu, dini ve ahlaki bir yaşamı kendine hedef edinmiş, tasavvufi yaşantı içerisinde bulunan kişilerin ahlaki olgunluk düzeylerinin huzurlarına etkisi şeklinde belirlenmiştir. Çalışmanın temel hipotezi ise “*Sufilerin ahlaki olgunluk düzeyleri huzur düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.*” biçiminde kurulmuştur. Bu çalışmada temel hipoteze bağlı olan aşağıdaki alt hipotezler test edilecektir:

1. Tasavvufi yaşantı içerisinde bulunma süresi arttıkça ahlaki olgunluk düzeyi artmaktadır.
2. Tasavvuf ritüellerini düzenli yapan bireylerin ahlaki olgunluk düzeyi yapmayanlardan daha yüksektir.
3. Tasavvufi yaşantı içerisinde bulunma süresi arttıkça huzur düzeyi de artmaktadır.
4. Tasavvuf ritüellerini düzenli yapan bireylerin huzur düzeyi yapmayanlardan daha yüksektir.
5. Katılımcıların ahlaki olgunluk puanlarıyla huzur puanları arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.
6. Ahlaki olgunluk huzurun anlamlı bir yordayıcısıdır. Bu durumda; ahlaki olgunluk puanları artışına paralel olarak huzur puanlarının da artacağı öngörülmektedir.

## 1. YÖNTEM

### 1.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada “*ilişkisel tarama modeli*” kullanılmıştır. İlişkisel taramada amaç, iki veya ikiden fazla değişkenin arasında birlikte bir değişimin bulunup bulunmadığını, varsa değişimin derecesini tespit etmektir. İlişkisel taramada değişkenlerin arasındaki ilişkiler; “*korelasyon türü ilişkisel tarama*” ve “*karşılaştırma türü ilişkisel tarama*” modeliyle belirlenebilmektedir.<sup>12</sup> Her iki tarama modeline de uygun olan bu çalışmada katılımcıların ahlaki olgunluk ve huzur düzeyleri arasındaki ilişki korelasyon türü tarama modeliyle incelenmiştir.

Bağımsız değişkenler olan sufi gruba giriş yılı, sufi ritüellerini düzenli yapma durumu ve ahlaki olgunluğun onların huzurlarında herhangi bir farklılaşmaya sebep olup olmadıkları ise “*karşılaştırma türü ilişkisel tarama modeli*” bağlamında incelenmiştir. Araştırma öncesinde anket formları ve ekleri ile birlikte “Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurul”una 2018-148 başvuru numarası ile izin başvurusunda bulunulmuş

<sup>11</sup> Hasan Bacanlı, “Nasıl huzurlu olunur? Benlik Açısından Huzur Modeli”, *hasanbacanlı* (Erişim 18 Aralık 2018).

<sup>12</sup> Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler* (Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd., 1994), 77-84.

ve “Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu”ndan 03.01.2019 tarih ve 2019/33 karar sayılı Etik Onay alınmıştır.

### 1.2. Evren ve Örneklem

Araştırma evreni 2018-2019 yılları itibariyle Ruhzârî grubu etkinliklerine katılan sufilerden oluşmaktadır. Araştırma örnelemi ise bu grup içerisinde İstanbul, Ankara, Çorum ve Kırıkkale illerinden “amaçlı (seçkisiz olmayan) ölçüt örnekleme” yöntemi ile seçilen 760 yetişkin erkek katılımcıdan meydana gelmektedir. Bazı özel araştırma durumunda örneklemin amaçlı seçilmesi kaçınılmazdır.<sup>13</sup> Bu nedenle araştırma evreninden, 5 yıl ve üzeri süredir grup etkinliklerine katılan, okur-yazar 760 kişi amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırma öncesi katılımcı onayları alınarak gerekli bilgilendirmeler yapılmış, çalışma gönüllülük esas alınarak yürütülmüştür. Araştırma anketi zikir ritüellerinden sonra araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Uygulama neticesinde anketler incelenerek 740 anket değerlendirilmeye alınmış ve bu durum Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Amaçlı Ölçüt Örnekleme Yöntemi ile Seçilen Örneklem Tablosu

Seçenekler	N	%
1. İstanbul	200	27
2. Ankara	200	27
3. Çorum	200	27
4. Kırıkkale	140	19
<b>Toplam</b>	<b>740</b>	<b>100</b>

### 1.3. Veri Toplama Teknikleri

Çalışma verileri “anket” tekniği ile toplanmıştır. Çalışmada kullanılan anket; “Kişisel Bilgi Formu”, “Ahlaki Olgunluk Ölçeği” ve “Huzur Ölçeği” olarak üç bölümden meydana gelmektedir.

#### 1.3.1. Kişisel Bilgi Formu

“*Kişisel Bilgi Formu*”, hazırlanırken katılımcıların ahlaki olgunluk ve huzur düzeyleri ile ilişkili olduğu düşünülen, bağımsız değişken olarak hazırlanan bazı değişkenler soru haline getirilerek ankete konulmuştur. Ruhzârî grubu etkinliklerine katılan bireylerin ahlaki olgunluk ve huzur düzeyleri üzerinde etkili olabileceği düşünülerek hazırlanan ve katılımcıların grup içerisinde bulunma sürelerini, sufi ritüelleri düzenli yapıp yapmama durumlarını kapsayan sorular “*Kişisel Bilgi Formu*”nu meydana getirmiştir.

#### 1.3.2. Ahlaki Olgunluk Ölçeği

Anketin ikinci bölümünde Şengün ve Kaya’nın geliştirerek geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarını gerçekleştirdiği 5’li Likert tipi 66 soruluk Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin çalışmanın içeriğine uygun olduğu düşünülmüş ve çalışmada geçen “ahlaki olgunluk” kavramı bu ölçeğin ölçtüğü özellikler olarak incelenmiştir. Ölçek maddeleri, “*evet-her zaman, çoğu zaman, ara sıra, çok nadir ve hayır-hiçbir zaman*” biçiminde beşli likert olarak düzenlenmiştir. AOÖ’nün “4, 7, 15, 16, 17, 18, 29, 33, 37, 38, 45, 62, 65 ve 66” maddeleri olumsuz, diğerleri ise olumlu maddelerdir. Olumlu maddelerde “*evet, her zaman*” seçeneği 5 puan, “*çoğu zaman*” seçeneği 4 puan, “*ara sıra*” seçeneği 3 puan, “*çok nadir*” seçeneği 2 puan, “*hayır, hiçbir zaman*” seçeneği ise 1 puan olarak değerlendirilmektedir. Olumsuz maddeler ters yönde puanlanılmaktadır. Ölçekten en yüksek (66x5) 330, en düşüğe (66x1) 66 puan alınabilmektedir. Elde edilen puanın yüksek olması ahlaki olgunluğun yüksek düzeyde olduğunu; düşük puansa düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Faktör analizinden sonra ölçeğin ilk faktör yükleri .30 ile .63 aralığında değişirken, madde analizinden sonra madde

<sup>13</sup> Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*, 47.

toplam puanlarının (r) .34 ve .60 aralığında değiştiği gözlenmiştir. AOO'nün güvenilirliği "test-tekrar test, test-yarı test ve Cronbach Alpha" güvenilirlik yöntemleriyle kontrol edilmiş ve ölçeğin "test-tekrar test güvenirlilik katsayısı" .88 olarak bulgulanmıştır. Ortaöğretimdeki 830 öğrenciye uygulanan AOO'nün "test-yarı test güvenirlilik katsayısı" .89 ve "Cronbach Alpha güvenirlilik katsayısı" ise .93 olarak bulgulanmıştır.<sup>14</sup> Araştırmamızda "Cronbach Alpha güvenirlilik katsayısı" .87 olarak tespit edilmiştir.

### 1.3.3. Huzur Ölçeği

Anketin üçüncü bölümünde örneklemin huzur düzeylerini belirlemek için İbrahim Demirci tarafından geliştirilen 5'li Likert tipi "Huzur Ölçeği" uygulanmıştır. Demirci tarafından ölçeğin geçerliği için faktör analizi yapılmış, KMO değeri .86 bulunmuş ve "Barlett Küresellik Testi" de anlamlılık göstermiştir ( $X^2=14790.300$  sd=28,  $p<.000$ ). Ölçeğin yapı geçerliğini tespit etmek amacıyla yapılan "açımlayıcı faktör analizi" neticesinde ölçek öz değerinin 3.226 olduğu, ölçeğin varyans toplamının %40.328'ini açıkladığı, tek boyutlu yapıya sahip olduğu ve 8 maddeden oluştuğu tespit edilmiştir. Ölçek maddelerinin faktörlerinin yükleri .55 ve .71 aralığında değişirken, düzeltilmiş maddelerinin toplam puanları .42 ile .56 aralığında değişmiştir. Bununla birlikte ölçeğin madde toplam puan korelasyon katsayıları .49 ile .65 arasında değişmiştir. Huzur Ölçeğinin güvenilirliği için üç haftalık periyotla 62 katılımcıya tekrar uygulanması ile ulaşılan "test-tekrar test güvenirlilik katsayısı" .83, "Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı" ise .78 olarak hesaplanmıştır.<sup>15</sup> Araştırmamızda 740 sufi katılımcı üzerinde uygulanan Huzur Ölçeğinin "Cronbach Alpha güvenirlilik katsayısı" da .73 olarak bulgulanmıştır.

### 1.4. Verilerin Analizi ve İstatistiksel İşlemler

Veri toplama işlemi tamamlandıktan sonra ölçeklerin puanlanmasına geçilmiştir. Değerlendirme kapsamına alınan 740 anketten ulaşılan veriler "SPSS 25.0 (Statistical Package for Social Science)" adlı hazır paket programına aktarılarak analizler yapılmıştır.

Veri analizi neticesinde, Ahlaki Olgunluk Ölçeği ve Huzur Ölçeğinden elde edilen puan ortalamaları ( $\bar{X}$ ), standart sapma değerleriyse (Ss) araştırmanın bağımsız değişkenlerine göre hesaplanıp tablolaştırılmıştır. Uygulanacak analizlerin parametrik olan ya da olmayan test türlerinden hangisine uygun olduğunu tespit etmek amacıyla veriler normallik analizine tabi tutulmuştur. Yapılan Kolmogorov-Simirnov normallik testinden sonra (Ahlaki Olgunluk: Skewness (-,820), Kurtosis (-,755); Huzur: Skewness (-,992), Kurtosis (-,594) çarpıklık ve basıklık değerlerinin  $\pm 1$  arasında olduğu ve çalışma verilerinin normal dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Yapılan betimsel istatistiklerden sonra çalışmanın değişkenlerine ve amacına uygun şekilde iki farklı grup arasında anlamlı farklılaşma olup olmadığı t-testi ile tespit edilmiştir.<sup>16</sup> İki veya daha fazla grup arasında farklılıklar "tek yönlü varyans analizi (ANOVA)" kullanılarak tespit edilmiştir.<sup>17</sup> Yapılan Anova testi neticesinde varyansların eşit olduğu görülmüş, "post-hoc" çoklu karşılaştırma testlerinden LSD testi<sup>18</sup> yapılmış ve ortalamalar arasındaki anlamlı farklılıklar tablolarda sunulmuştur. Bu çalışmada ahlaki olgunluk ile huzur değişkenleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla "Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı"<sup>19</sup> tekniği kullanılmıştır. Yine; bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde gözlenen değişimleri ne oranda açıkladığını tespit etmek için bağımsız değişken

<sup>14</sup> Mustafa Şengün - Mevlüt Kaya, "Ahlaki Olgunluk Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24-25 (2007), 51-64.

<sup>15</sup> İbrahim Demirci, *Huzurlu ve Mutlu Yaşamın Değerler ve Karakter Güçleri Bağlamında Karma Bir Araştırmayla İncelenmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 190-193.

<sup>16</sup> Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (Ankara: A Pegem Akademi Yayınevi, 2012), 39.

<sup>17</sup> Saim Kaptan, *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri* (Ankara: Rehber Yayınları, 1995), 259. Ayrıca bk. Çepni, *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*, 229-230.

<sup>18</sup> Şeref Kalaycı, *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2009), 131-135. Ayrıca bk. Nilgün Köklü vd. *Sosyal Bilimler İçin İstatistik* (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2006), 180-193.

<sup>19</sup> Salih Çepni, *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş* (Trabzon: Celepler Matbaacılık, 2010), 235-236.; Köklü vd. *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*, 93-94.

olan ahlaki olgunluğun, bağımlı değişken olan Huzur üzerindeki etkisine yönelik “Basit Doğrusal Regresyon Analizi” yapılmıştır.<sup>20</sup> Ulaşılan istatistiklerin anlamlılığı veya hipotezlerin doğrulanıp doğrulanmadığı 0.05 anlamlılık düzeyinde sınırlanarak analiz sonuçları araştırma amaçlarına uygun olarak sıralı biçimde tablolaştırılmıştır.

## 2. BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmanın bu bölümünde, katılımcıların genel ahlaki olgunluk düzeyleri, sufi grup içerisinde bulunma süresi ile ahlaki olgunluk ilişkisi, sufi gruba ait ritüellerini düzenli yapma ile ahlaki olgunluk ilişkisi; örneklemin genel huzur düzeyi, tarikatta bulunma süresi ve huzur ilişkisi, tarikat ritüellerini düzenli yapma ile huzur düzeyleri arasındaki ilişkiler incelenecektir. Bununla birlikte örneklemin genel ahlaki olgunluk puanlarıyla huzur puanları arasındaki korelasyon araştırılacak olup, ahlaki olgunluğun huzuru yordama durumu da ele alınacaktır.

### 2.1. Örneklemin Ahlaki Olgunluk Düzeyi

Örneklemin Ahlaki Olgunluk Ölçeğinden elde ettiği puana göre ahlaki olgunluk düzeylerini gösteren veriler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo2. Ahlaki Olgunluk Ölçeğinden Alınan Puana Göre Katılımcıların Ahlaki Olgunluk Düzeyleri

Bağımlı Değişken	N	Minimum	Maximum	$\bar{X}$	Ss
Ahlaki Olgunluk	740	66,00	330,00	301,01	17,08

Katılımcıların AOÖ’den 301,01 (SS=17,08) ortalama puan aldıkları görülmektedir. Ölçekten maksimum 330, minimum 66 puan alınabileceği göz önünde bulundurulduğunda örneklemin ahlaki olgunluğunun yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

### 2.2. Sufi Grup İçerisinde Bulunma Sürelerine Göre Örneklemin Ahlaki Olgunluk Düzeyleri

Örneklemin ahlaki olgunluk düzeylerinin sufi grupta bulunma sürelerine ilişkin sonuçları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Grupta Bulunma Süresi ve Ahlaki Olgunluk İlişkinine Yönelik Analiz

	Grupta Bulunma Süresi	N	$\bar{X}$	Ss	Std.H	F	p	Fark (LSD)
Ahlaki Olgunluk	1. 5 yıl	120	298,13	17,54	1,60	3,03	.01*	3** > 1
	2. 6-11 yıl	302	299,89	18,11	1,042			4** > 1
	3. 12-17 yıl	158	302,70	15,04	1,19			5** > 1,2
	4. 18-23 yıl	103	302,90	16,74	1,65			
	5. 24 yıl-	57	305,75	15,02	1,99			

\* p<0.05

\*\* “Grupların karşılaştırılmasında koyu rakamlarla yazılan gruplar lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır.”

Sufi grup içerisinde bulunma sürelerine paralel olarak katılımcıların ahlaki olgunluk puan ortalamalarının da yükseldiği ve katılımcıların grupta bulunma süreleri ile ahlaki olgunluk puanları arasında anlamlı bir farklılaşma (F=3,03; p=.01) olduğu bulgulanmıştır. Farklılaşma olan grupları belirlemek için gerçekleştirilen LSD testi sonucunda, 5 yıl ile 12-17 yıl arası; 18-23 yıl ile 24 yıl üzeri grupları arasında ve 6-11 yıl arası grup ile 24 yıldan daha fazla süredir grup katılımcısı olanlar arasında sufi grup içerisinde bulunma süresi daha fazla olan gruplar lehine anlamlı bir farkın bulunduğu görülmüştür.

<sup>20</sup> Çepni, *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*, 234.



Elde edilen sonuçlara göre, tasavvuf grubunda bulunma süresi ile katılımcıların ahlaki olgunlukları arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır. Buna göre; “*Tasavvufi yaşantı içerisinde bulunma süresi arttıkça ahlaki olgunluk düzeyi artmaktadır.*” hipotezinin istatistiksel olarak doğrulandığı görülmektedir. Ahlak ve din, kişinin çevresine zarar veren kötü davranışları terk etmesi, duygu, düşünce olarak yükselmesi ve en ideal iyiliğin yer aldığı sonsuza yönelme açısından aynı gayeye sahiptir.<sup>21</sup>

Ahlaklı insanın ruhu da kuvvetlidir. Dinlerdeki ibadetlerin gayesi ruhu kuvvetlendirmektir. Dini yaşantı ibadet yapılan anlarla sınırlı değildir. İrademize sinen ibadetler bizi hayatımızın her alanında idare edebilmelidir. Böyle olmayan ibadet belki bir gösteriş, boş yorgunluk veya korku kaynaklı otomat bir davranıştan farklı bir şey değildir.<sup>22</sup> Ruhunu kuvvetlendirecek bir ahlak sistemi olarak tanımlanan tasavvufun amacının insanları güzel ahlakla donatmak olduğu belirtilmektedir. Bu amaç için sufilerin bir eğitim sürecine dahil edildikleri ve nefis terbiyesinin bu sürecin merkezinde olduğu vurgulanmaktadır. Sufi öğretinin ilk hedefinin “nefsin insandaki kibrini kırmak”<sup>23</sup> olduğu belirtilmektedir.

Certel çalışmasında yaptığı mülakatlar neticesinde dindar insanların ahlaki olgunluk kazanma arzularının tasavvufa yönelişlerinde etkili olduğunu bulgulamıştır. Dini yaşantı ve ahlaki olgunluk ilişkisi düşünüldüğünde tasavvufi yaşantıda ahlaki olgunluk arzusunun etkisi daha iyi görülebilir. Çünkü tasavvufta temel gaye müminin hem manevi hem de ahlaki olarak olgunlaşmasıdır.<sup>24</sup> Certel, tasavvufun katılımcıların dini yaşantı ve ahlaki olgunluk üzerine beklentilerini karşıladığını ve tasavvuf grubu içerisinde kalma süresi arttıkça gruptakilerin beklentilerinin gerçekleşme oranının arttığını belirtmektedir.<sup>25</sup> Çakmak ve Bilici de yaptıkları çalışmada ahlaki olgunluk ile dindarlık puanları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulgulamışlardır. Bununla birlikte ahlaki olgunluk puanlarının dindarlık puanlarını anlamlı düzeyde yordadığını tespit etmişlerdir. İçerisinde yaşanan sosyal çevre iyi davranışlar sergileyen, ahlaki davranışlara sahip bireyleri destekleyerek takdir etmektedir. Bu durum da bireyleri motive edebilmektedir.<sup>26</sup> Çünkü insanın davranışını etkileyen birçok faktör vardır. Bireyin psikolojik yapısı, bireyin içinde yaşadığı sosyal çevre, aile, kültür, gruplar ile bu grupların değerler örgüsü davranışlar için motivasyon sağlamaktadır.<sup>27</sup>

### 2.3. Tasavvuf Ritüellerini Düzenli Yapma Durumuna Göre Örneklemin Ahlaki Olgunluk Düzeyleri

Örneklemin ahlaki olgunluk puanlarının içinde bulunduğu grubun ritüellerini düzenli olarak yapma durumu açısından anlamlı bir farklılaşma bulunup bulunmadığını tespit etmek amacıyla bağımsız örneklem t-testi gerçekleştirilerek sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4. Tasavvuf Ritüellerini Düzenli Yapma ve Ahlaki Olgunluk İlişkisine Yönelik Analiz

	Tasavvuf Ritüellerini Düzenli Yapma	N	$\bar{X}$	Ss	Std. H	Sd	t	p
Ahlaki	1.Evet	375	304,31	15,67	0,80	738	5,28	.00*
Olgunluk	2.Hayır	365	297,79	17,84	0,93			

\* p<0.01

AOÖ'den elde edilen puanların ortalamalarına göre, tasavvuf ritüellerini düzenli

<sup>21</sup> Nurettin Topçu, *Ahlak* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 32.

<sup>22</sup> Topçu, *Ahlak*, 34-35.

<sup>23</sup> Tayfun Atay, *Batı'da Bir Nakşi Cemaati Şeyh Nâzım Kıbrısı Örneği* (İstanbul: Berfin Yayınları, 2011), 149.

<sup>24</sup> Hüseyin Certel, *Neden Tasavvuf? (Tasavvufa Yönelişte Etkili Olan Psiko-Sosyal Faktörler)* (Erzurum: Akademik Araştırmalar, 1998), 33-34.

<sup>25</sup> Certel, *Neden Tasavvuf? (Tasavvufa Yönelişte Etkili Olan Psiko-Sosyal Faktörler)*, 45.

<sup>26</sup> Aişe Hümeysra Çakmak – Mustafa Bilici, “Yetişkinlerde Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 9/19 (2022), 8.

<sup>27</sup> Mustafa Fatih Ay, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi, Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Saldırganlık Arasındaki İlişkiler”, *Millî Eğitim* 50/232 (2021), 316.

olarak yapan katılımcıların puanlarının ortalamasının ( $\bar{X}=304,31$ ), ritüellerini düzenli olarak yapmayanların aldıkları puanların ortalamasından ( $\bar{X}=297,79$ ) yüksek çıktığı anlaşılmaktadır. Bu sonuca göre, katılımcıların ahlaki olgunluk düzeylerinin tasavvuf ritüellerini düzenli olarak yapıp yapmama durumuna göre istatistiksel olarak ( $t=5,28$ ;  $p=,00$ ) farklılaştığı görülmüştür. Tasavvuf ritüellerini düzenli olarak yapanlar lehine anlamlı bir farkın olduğu bulunmuştur. Buna göre; “*Tasavvuf ritüellerini düzenli yapan bireylerin ahlaki olgunluk düzeyi yapmayanlardan daha yüksektir.*” hipotezinin istatistiksel bakımdan doğrulandığı görülmektedir.

Kişisel ahlaki olgunluğa mükemmel insanlarla arkadaşlık ederek değil, kişi kendi emeğini harcayarak ulaşabilir.<sup>28</sup> İnsanın iyi ya da kötü karakter sahibi olmasında her gün düzenli bir şekilde yapılan davranışların önemli bir etkisi vardır. Bir davranışta bulunan kişi o davranışın kendinde yerleşip kalıcı hale gelebileceğini unutmamalıdır. Bazen eğlence amaçlı başlayan davranışlarla ayyaş veya kumarbaz olunabileceği gibi düzenli bir çalışma alışkanlığı da kişiyi çalışkan yapabilir. Davranışlarımızın dizginini ele geçiren alışkanlıklarımız varlığımızı yeniden yapılandırabilir.<sup>29</sup> Sufi bir gruba katılan insanların belli tesbih, zikir ve duaları düzenli bir şekilde yerine getirmesi beklenmektedir. Grup üyelerine günlük ritüeller ve zikirler verilerek dini ve ahlaki yaşantısı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu görevler gelişi güzel yapılan davranışlar değil belirli bir amaca yönelik gerçekleştirilen uygulamalardır.

Tasavvuf gruplarında temel gaye bireyin seyr ü sülûkunu tamamlamasıdır. Bunun için kişi günlük görevlerini yerine getirmelidir. Yapılan ritüeller tasavvuf ekollerinin nefsi olgunlaştırmak için kullandıkları terbiye yöntemleridir.<sup>30</sup> Grup içerisindeki bireyin gelişimi yaptığı günlük zikirlerle olmaktadır. Kişi dünya arzularından arınarak Tanrı’dan başka bir şeyi gönlünde bulundurmamaya<sup>31</sup> ancak günlük bireysel zikirlerini yaparak erişebilir. Zikir ritüelleri sufiler için en temel etkinliklerindedir. Tasavvuf grupları içerisindeki insanlar diğer gruplardaki insanlardan en temel farklarının uyguladıkları zikir ritüeli olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Grup üyelerini birleştiren bir özelliğe sahip olan zikir ritüeli, grup ve grubun toplumsal tutumu için büyük önem arz etmektedir.<sup>32</sup>

Batı’da ortaya çıkan yeni dini akımlardan birisinin kurucusu olan Sai Baba, asıl hedeflerinin sevgi ve barış dolu mesajlarını insanlara ulaştırmak olduğunu belirterek ve hareket içerisindeki insanların ahlaklı bireyler olmalarının insanlar için bir mucize olduğunu dile getirerek yardım eden elin dua eden elden üstün olduğunu sürekli tekrarlamaktadır.<sup>33</sup> Fakat sufiler için iyi olmak ve iyi davranışlar göstermek bir sebep değil sufinin ibadet ve sufi ritüellerini yerini getirmesinin bir sonucu olarak görülebilir.

Cengil, grup halinde yapılan ya da bireysel olarak yapılan zikir ritüeli ile sufilerin bireysel gelişimi arasında karşılıklı bir ilişki bulunduğunu ifade ederek, sufinin manevi olarak olgunlaşmasında asıl önemli olanın bireysel olarak yapılan zikir olduğunu vurgulamaktadır.<sup>34</sup> Kimter de İngiltere’deki Türk Müslüman gençler üzerine yaptığı araştırmada dindarlığın dini bilgi, inanç, ibadet boyutları ile ahlaki olgunluk arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir ilişki bulunduğunu ve dindarlık boyutlarının ahlaki olgunluğun anlamlı bir yordayıcısı olduğunu tespit etmiştir.<sup>35</sup> Kimter, beş vakit namaz

<sup>28</sup> Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, çev. Cengiz Erengil (İstanbul: Beta Kitap Yayınları, 2019), 15.

<sup>29</sup> Topçu, *Ahlak*, 117-118.

<sup>30</sup> Ali Tenik, “Sosyo-Psiko Açından Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Örneği”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8 (2002), 99.

<sup>31</sup> Fritjof Schuon, *İslâm’ın Metafizik Boyutları*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İz Yayınları, 1996), 54.

<sup>32</sup> Atay, *Batı’da Bir Nakşî Cemaati Şeyh Nâzım Kıbrısî Örneği*, 117.

<sup>33</sup> Ali Köse, *Milenyum Tarikatları: Batıda Yeni Dini Akımlar* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 160.

<sup>34</sup> Muammer Cengil, *Tasavvufî Yaşantı Halveti-Uşşaki Topluluğu Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 188.

<sup>35</sup> Nurten Kimter, “İngiltere’li Türk-Müslüman Gençlerde Dindarlık ve Ahlakî Olgunluk”, *The Journal of Social Science* 5/10 (2021), 494-495.

ve nafil namaz ile ahlaki olgunluk arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki bulunduğunu belirlemiştir.<sup>36</sup>

#### 2.4. Örneklem Huzur Düzeyi

Tablo 5. Huzur Ölçeğinden Alınan Puanlara Göre Katılımcıların Huzur Düzeyleri

Bağımlı Değişken	N	Minimum	Maximum	$\bar{X}$	Ss
Huzur	740	8	40	32,80	4,51

Katılımcıların "Huzur Ölçeği"nden 32,80 (SS=4,51) ortalama puan aldıkları anlaşılmaktadır. Ölçekten elde edilebilecek maksimum ve minimum puanlar değerlendirildiğinde katılımcıların orta düzeyin üzerinde bir huzura sahip oldukları ifade edilebilir.

#### 2.5. Sufi Grup İçerisinde Bulunma Sürelerine Göre Örneklem Huzur Düzeyleri

Katılımcıların huzur puanları arasında tasavvuf grubu içerisinde bulunma süresine göre anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığını gösteren bilgiler Tablo 6'da gösterilmektedir. Öncelikle verilerin homojen dağılıp dağılmadığına bakılmış ve verilerin homojen dağıldığı görülmüştür. Homojenlik testinden sonra ANOVA testi yapılarak ulaşılan veriler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 6. Grupta Bulunma Süresine Göre Katılımcıların Huzur Puanlarına İlişkin Analiz

	Gruba Giriş Yılı	N	$\bar{X}$	Ss	Std. H	F	p	Fark (LSD)
Huzur	1. 5 yıl	120	31,35	4,33	0,39	15,43	.00*	2** > 1
	2. 6-11 yıl	302	32,36	4,53	0,26			3** > 1
	3. 12-17 yıl	158	32,56	4,31	0,34			4** > 1,2,3
	4. 18-23 yıl	103	34,28	4,23	0,41			5** > 1,2,3,4
	5. 24 yıl ve üstü	57	36,10	3,60	0,47			

\* p<0.01

\*\* "Grupların karşılaştırılmasında koyu rakamlarla yazılan gruplar lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır."

Huzur Ölçeğinden alınan ortalamalar incelendiğinde; sırasıyla, en az 5 yıl grupta bulunan ( $\bar{X}$ =31,35), 6-11 yıl arası ( $\bar{X}$ =32,36), 12-17 yıl arası ( $\bar{X}$ =32,56), 18-23 yıl arası ( $\bar{X}$ =34,28) ve 24 yıl ve daha fazla ( $\bar{X}$ =36,10) süredir grupta bulunan katılımcıların huzur puan ortalamalarının sufi grup içerisinde bulunma sürelerine paralel olarak yükseldiği görülmektedir. Çıkan istatistiksel sonuçlara göre; katılımcıların grupta bulunma sürelerine göre ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasında anlamlı farklılaşma (F=15,43; p=.00, p<0.05) tespit edilmiştir. Bu farklılığın hangi gruplarda ortaya çıktığını belirlemek için gerçekleştirilen LSD testi neticesinde, 6-11 yıl ile 5 yıl; 12-17 yıl ile 5 yıl; 18-23 yıl ile 5 yıl, 6-11 yıl ve 12-17 yıl; 24 yıl ve üzeri grup ile 5 yıl, 6-11 yıl, 12-17 yıl ve 18-23 yıldır grupta olanlar arasında bulunma süresi daha fazla olanlar lehine anlamlı bir farkın bulunduğu görülmüştür.

Elde edilen sonuçlara göre, sufi grup içerisinde bulunma süresi ile katılımcıların huzur seviyeleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu durumda; "Tasavvufi yaşantı içerisinde bulunma süresi arttıkça huzur düzeyi de artmaktadır." hipotezinin istatistiksel olarak doğrulandığı görülmektedir.

Her dönemde ruhsal bunalım yaşayarak huzursuz olan insanlar bir arayış içine girebilmektedirler. Ruhsal bunalımlardan uzak huzurlu bir yaşamı, geçmişte çoğu zaman sahip olmayı başaranlar değil olma yolunda gayret eden insanlar başarabilmişlerdir. Toplumun bir kesimi de günlük yaşamın uğraşları ile tatmin olamayıp kuru bilgilerden ve pratiği olmayan teorilerden sıkılarak, maddi dünya ile oyalanarak merasimden öteye

<sup>36</sup> Nurten Kimter, "Namaz ve Ahlaki Olgunluk İlişkisi", *Dini Araştırmalar* 19/50 (2016), 129.

gidemeyen ibadetlerle haz alamaz duruma gelip hayatlarının büyük bir bölümünü huzursuz bir şekilde geçirmişlerdir.<sup>37</sup> Maddeyi amaç edinen, dünyevi düşünen bireyler çaresiz kalmaları durumunda çözüm üretme noktasında zorlanırlarken dini öğretiler insanların yardımına yetişmektedir. “*Hak için Halk ile beraber bulunmak, dünyayı fiilen değil de kalben terk edebilmek*” gibi yaklaşımlar bireyin huzuruna pozitif katkı sunabilmektedir. Mutluluğu tüketmekte arayanların paylaşarak mutlu olmayı hedefleyenlerden alacağı dersler bulunmaktadır.<sup>38</sup> Huzura ihtiyaç duyduğumuz toplumsal yaşamda huzurlu ve mutlu bir hayatı tesis etmenin yolu kendimizin dışında değildir. Birey yaşantısının her alanına gösterdiği özeni ruhsal yaşantısı için de göstermeli, olma yolunda kendini keşfetmek için gayret etmelidir.<sup>39</sup>

Bireyin kendini keşfetmesini isteyen tasavvufi yaşantı, kişinin ibadetlerini düzenli bir şekilde yerine getirerek aşkın olanla sürekli bir irtibat halinde bulunmasını istemektedir. Tasavvufi yaşantı içerisinde aşkınla irtibat kuran birey, kaygı, şüphe ve ümitsizlikler için daha da güçlenmektedir.<sup>40</sup> İbadetler ile disiplin arasında yakın bir ilişki yer almaktadır. Düzenli bir hayat olan disiplinin bulunmadığı yerde düzensizlik olur ve düzensizliğin olduğu yerde huzursuzluk başlar. İbadetler ciddi bir disiplin fonksiyonu göstererek hayatın farklı alanlarına tesir edip hayatı disipline etmektedir.<sup>41</sup> Aşkın olandan uzak yaşantının bireyi buhrana sürükleyeceği düşüncesi ve deruni ibadet yaşantısı ile ruhan Allah’tan gayrı olanlarla ilgisini koparmak tasavvuf ehlinin temel kaygısını oluşturmaktadır. Kişinin nereden gelip nereye gittiğinin farkında olması gerektiğini düşünen sufiler için huzurlu bir yaşam önemlidir.<sup>42</sup> Bireyin farklı mizaç özelliklerine göre onun farklı psikolojik özelliklerini eğitmeye çalışan tasavvuf, bireyi ruhsal ve manevi bir gelişimden geçirmektedir. Bu durum tasavvufta yedi manevi gelişim basamağından oluşmaktadır.<sup>43</sup> Bu basamaklarda birey kendi kendisiyle yüzleşerek, pişmanlıklarını ve çeşitli kaygılarını, pişmanlıklarını, yaşamın sıkıntılarını aşarak huzurlu bir yaşantıya geçmektedir. Buradaki geçiş yaşamın sorunlarını dünyada bırakarak ulvî alana yaklaşma olayıdır.<sup>44</sup> Bu nedenle birey hakikati dışarda değil kendisinde aramalıdır. Sufiler yaptıkları ritüeller ile aslında kendilerini bulmayı hedeflemektedirler. Bugün kendine yabancılaşan insanın en önemli problemlerinden birisi çözümün kendinde olduğunu düşünmemesinden kaynaklanmaktadır. İnsanın uğraşlarının artması onun zihnini bulandırmakta ve onu kendinden de uzaklaştırmaktadır. Dünyayı değiştirmek isteyen insan kendisini değiştirmeyi hatırlayamamaktadır. Sufi ritüeller bireye kendini tanıtırken onu farklı renklerle de zenginleştirilmektedir. Sonuç itibarıyla kişi, sufi grup içerisinde kaldıkça ve ritüelleri yerine getirmeye devam ettikçe kendini bulmaktadır.<sup>45</sup>

## 2.6. Tasavvuf Ritüellerini Düzenli Yapma Durumuna Göre Örneklemin Huzur Düzeyleri

Katılımcıların huzur puanlarının tasavvuf grubuna ait ritüellerini düzenli olarak yapma durumu açısından anlamlı farklılaşma gösterip göstermediğini anlamak amacıyla “bağımsız örneklem t-testi” uygulanmış, ulaşılan bulgular aşağıda verilmiştir.

<sup>37</sup> Kadir Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi* (Ankara: Nasihat Yayınları, 2008), 165.

<sup>38</sup> Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 15.

<sup>39</sup> Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, 169.

<sup>40</sup> Gordon W. Allport, *Birey ve Dini*, çev. Bilal Sambur (Ankara: Elis Yayınları, 2016), 79.

<sup>41</sup> Habil Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: İz Yayınları, 2017), 125-126.

<sup>42</sup> Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, 54.

<sup>43</sup> Mustafa Doğan Karacoşkun - Ayşe Şule Yüksel, “Tasavvuf Psikolojisi”, *Din Psikolojisi*, ed. M. Doğan Karacoşkun (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 244.

<sup>44</sup> Karacoşkun - Yüksel, “Tasavvuf Psikolojisi”, *Din Psikolojisi*, 243.

<sup>45</sup> Eyyüp Kayacı, *Hüsn-i Gülzâr’ın Hayatı, Dîvân’ı ve Tasavvufî Görüşleri* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 88.

Tablo 7. Tasavvuf Ritüellerini Düzenli Yapma ve Huzur İlişkisine Yönelik Analiz

	Tasavvuf Ritüellerini Düzenli Yapma	N	$\bar{X}$	Ss	Std. H	Sd	t	p
<b>Huzur</b>	1. Evet	375	33,93	4,09	0,21	738	7,15	.00*
	2. Hayır	365	31,63	4,63	0,24			

\* p&lt;0.01

Tablo 7 incelendiğinde, tasavvufa ait ritüellerini düzenli olarak yapan katılımcıların puanlarının ortalamasının ( $\bar{X}=33,93$ ), ritüellerini düzenli olarak yapmayanların aldıkları puanların ortalamasından ( $\bar{X}=31,63$ ) yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum katılımcıların huzur düzeylerinin tasavvufa ait ritüellerini düzenli yapma durumuna göre istatistiksel olarak ( $t=7,15$ ;  $p=,00$ ) anlamlı bir farklılık gösterdiği, bu farkın ritüellerini düzenli olarak yapanlar lehine anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre; tasavvufi ritüellerini düzenli olarak yapma durumunun katılımcıların huzur düzeylerini farklılaştıran bir faktör olduğu anlaşılmaktadır.

Bu sonuçlara göre, “Tasavvuf ritüellerini düzenli yapan bireylerin huzur düzeyi yapmayanlardan daha yüksektir.” şeklinde kurulan hipotezin doğrulandığı görülmektedir.

Yaşamdaki gerçek amacımızın kötülüklerden uzaklaşmak ve ruhsal olarak gelişmek olduğunu anımsarsak kendimize dair en iyi gerçekleri ele geçirme çabasına gireriz ve bu huzurun kazanılma yoludur.<sup>46</sup>

## 2.7. Ahlaki Olgunluk ile Huzur Arasındaki İlişki

Bu bölümde ahlaki olgunlukla huzur arasındaki korelasyonun düzeyi “Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon analizi” ile araştırılmıştır.

Tablo 8. Ahlaki Olgunluk ile Huzur İlişkisi

Değişken	Huzur	N	p
<b>Ahlaki Olgunluk</b>	,30	740	.00

\* p&lt;0.01

Tablo 8’deki sonuçlar, örneklemin ahlaki olgunluk puanları ile huzur puanları arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Ahlaki olgunluk ve huzur arasındaki ilişki incelendiğinde ( $r=,30$ ;  $p=,00$ ) orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir.

Elde edilen bu bulgular, “Katılımcıların ahlaki olgunluk puanları ile huzur puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.” biçimindeki hipotezin doğrulandığını göstermektedir.

Yapılan araştırmalarda da bulgularımıza benzer sonuçların ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Örneğin Ahn ve arkadaşları, öznel iyi oluş ve mutluluğun kaynağı için sağlık, gelir, sosyal ilişkiler ile ahlaki değerlerin önemini vurgulamaktadırlar.<sup>47</sup> Noddings de kendisi ve çevresiyle barışık, çevresine duyarlı ahlaklı insanların bilge insanlar olduklarını, bilge insanların da mutlu ve huzurlu olduklarını ifade etmektedir.<sup>48</sup> Dini ritüellerin insanı kendi psikolojik yapısının ve gündelik şuurunun üstüne çıkardığını belirten Hökelekli, insanın din sayesinde üstün bir yaşam modeline yükseldiğini dile getirmektedir.<sup>49</sup> Clark<sup>50</sup>, Argyle ve Hallahmi<sup>51</sup> ise dinin, bireyin kişiliğine pozitif katkı sağladığını ve dindar bireylerin psikolojik uyumlarının başarılı olduğunu ve böylece bunalımlara karşı daha dirençli olabildiklerini

<sup>46</sup> Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, 40.

<sup>47</sup> Ahn et.al., “The Impact of Unemployment on Individual Well-Being in the EU”, 1.

<sup>48</sup> Noddings, *Eğitim ve Mutluluk*, 8.

<sup>49</sup> Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 234.

<sup>50</sup> Walter Houston Clark, *The Psychology of Religion* (New York: MacMillan, 1961), 127-128.

<sup>51</sup> Michael Argyle - Benjamin Beit-Hallahmi, *The Social Psychology of Religion* (London: Routledge-Kegan Paul Press, 1975), 141.

belirtmektedirler. Duveyriât, üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlık ve ahlaki davranış ilişkisi ile ilgili çalışmasında değişkenler arasında pozitif bir ilişki saptamıştır.<sup>52</sup> Pozitif psikoloji de kişinin mutluluğunu artırmayı hedefleyen amaçlı davranışların büyük bir oranda ahlak ve erdemle ortaya çıktığını öne sürmektedir. Amaçlı davranışlar kişinin geçmişteki, bugünkü ve gelecekle ilgili tutumlarını tekrar şekillendirip pozitif duyguların oluşmasına olanak sağlamaktadır.<sup>53</sup> Yine sosyal ilişkiler de bireyin fiziksel ve psikolojik sağlığına fayda sağlamaktadır. Dünyanın en uzun yaşayan insanlarından olan, Japonya'daki Okinawalılar, İtalya'da Sardunyalılar ve Kaliforniya'nın Loma Linda bölgesindeki "Seventh-Day Adventists" isimli tarikat üyeleri üzerine yapılan araştırma sonuçları bu toplumların temelde en ortak noktalarının sosyal bağlarına ve özellikle ailelerine verdikleri önem olduğuna dikkat çekmektedir.<sup>54</sup> Sosyal ve aile bağları kuvvetli olan ahlaki değerlere sahip bireylerin daha huzurlu yaşam sürebilecekleri ifade edilebilir.

Üreterek, severek tüm kapasitesini kullanıp kendini gerçekleştirmek için çalışmayan insan, insanlığa en büyük kötülüğü yapmaktadır. Mutlu bir insan elinden geleni yapar, kendi içinde dürüsttür ve başarı ya da paranın birinci derecede önemli olmadığını farkındadır. Dış zenginliği olan ama ruhsal olarak fakir olan bir insan haz olsa da kalıcı bir mutluluğa sahip olamaz.<sup>55</sup> Bireyin sosyal uyumunu sağlayan ahlaki kurallar hazzın dengelenmesi ve aşırı saldırgan davranışların engellenmesinde önemli işlevler üstlenmektedir. Genellikle dinden beslenen ahlaki kurallar fonksiyonlarını yerine getiremediğinde bireylerde depresyona sebep olabilmektedir.<sup>56</sup> İnsanların bir hedef ve anlam kazanmaları için entelektüel ihtiyaçları da giderilmelidir. Frankl<sup>57</sup>, dinin ortaya koyduğu bütüncül dünya görüşünün bireyin entelektüel ihtiyaçlarını karşılayacağını belirtmektedir. Frankl, insanların değer ve ahlak yargılarına sahip olmamaları durumunda dünyayı anlamsız ve karmaşık algılayabileceklerini ve bunun kişiyi mutsuz edeceğini savunur.<sup>58</sup>

Ülkemizde yapılan çalışmalarda da ahlaki olgunluk ve huzur arasında anlamlı bir ilişki olduğu konusunda bulgular olduğu görülmektedir. Evli, yaptığı çalışma neticesinde, ahlaki olgunluğun sosyal yaşamdaki bütünleşme ve huzuru ortaya çıkarma noktasında önemli bir işleve sahip olduğunu belirtmektedir.<sup>59</sup> Peker, sosyal yaşamlarında ve kendi içlerinde güven, barış ve huzur içinde yaşayan dindar insanların ahlaki olgunluğa sahip olduklarını belirtmektedir.<sup>60</sup> Yıldırım da toplumun tüm kültürel özelliklerini bireyin ailesi aracılığıyla öğrendiğini ve toplumda huzurlu bir yaşam sürdürebilmesi için değerlere ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir.<sup>61</sup> Bayraktaroğlu ise insanların huzurlu bir yaşam sürmeleri için sağlıklı sosyal ilişkiler kurmaları gerektiğini ve dostluğu devam ettirecek önlemler alınması gerektiğini vurgulamaktadır.<sup>62</sup> Bireylerin toplumda uyulması gereken kurallara uydukları

<sup>52</sup> Ali Ayten, *Din Psikolojisi: Dine ve Maneviyata Psikolojik Yaklaşımlar* (İstanbul: İz Yayınları, 2010),127.

<sup>53</sup> Martin E. P. Seligman, *Authentic Happiness* (New York: Free Press, 2002), akt. Demirci, *Huzurlu ve Mutlu Yaşamın Değerler*, 25.

<sup>54</sup> Sonja Lyubomirsky, *Nasıl Mutlu Olunur?* (İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri, 2009), akt. Demirci, *Huzurlu ve Mutlu Yaşamın Değerler*, 133.

<sup>55</sup> İnam, "Mutsuzluk Ahlaksızlıktır Yazısı Üstüne Bir Röportaj".

<sup>56</sup> Apaydın, "Ruh Sağlığı-Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış", 73.

<sup>57</sup> Viktor E. Frankl, "The Feeling of Meaninglessness: A Challenge to Psychotherapy", *American Journal of Psychoanalysis* 32 (1972), 85-89.

<sup>58</sup> Ali Köse, *Neden İslam'ı Seçiyorlar Müslüman Olan İngilizler Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme* (İstanbul: İz Yayınları, 2012), 130.

<sup>59</sup> Evli, *Üniversite Takımlarında Farklı Branşlardaki Sporcuların Ahlaki Olgunluk ve Sosyal Bütünleşme Düzeyleri*, 76.

<sup>60</sup> Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları* (Samsun: Eser Matbaası, 1991), 16.

<sup>61</sup> Yusuf Yıldırım, *Ortaokul 5. ve 6. Sınıf Öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk Düzeyi ile Sosyal Tutumlarının İncelenmesi* (Erzincan: Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 55.

<sup>62</sup> Eda Bayraktaroğlu, *Lise Öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk Düzeyleri ile Mizah Tarzları ve Şiddet Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 34.

zaman huzurlu ve mutlu olabileceklerini belirten Özalp bu durumu erdemli yaşam olarak nitelendirmektedir.<sup>63</sup>

Olgun ruhların ahlakında din ve ahlak ayrılığı bulunmaz ve kalıcı mutluluk böyle bir olgunlaşmayla ortaya çıkmaktadır. Bu olgunlaşmada irademizi Allah'ın mutlak iradesine bağlayan şey dinin asıl dava idealidir. Tasavvufta da aynı ideal ahlak yaşatılmaktadır.<sup>64</sup> Demirci, tasavvufi yaşantının kişi üzerinde iki önemli etkisinin ortaya çıktığını belirtmektedir. Bunun ilki ahlak güzelliği, ikincisi ise manevi gelişmeye bağlı olarak meydana gelen huzurdur.<sup>65</sup> Tasavvufta yaşanan aşkın haller, dini davranışlar veya toplu ritüeller bireyin beyin sistemine etki ederek beyin kimyasını etkilemektedir. Bireyin mutlu olması serotonerjik bir durumdur. Dini inançlar kişiye huzur sağladığında kişi kendisini melatoninin etkisine bırakır ve huzur seviyesi de artar. Fakat nörobilim çalışmaları yanında aşkınlık maddi yönüyle birlikte manevi yönüyle de incelenerek beraber değerlendirilmelidir.<sup>66</sup> Dindarlık tiplerini kategorize ettiği çalışmasında Taplamacıoğlu<sup>67</sup>, "Sofu" kategorideki bireyler için günlerinin önemli bir kısmını ibadetle geçirirler, başkalarına zarar vermezler ve dini gerekliliklere dünyevi sorumluluklarını kaplayacak kadar saygı gösterirler demektedir.<sup>68</sup> Yani çevresine zarar vermeden inançlarını gerektiği gibi yaşayan ahlaki olgunluğa sahip kişilerden oluşan grupların huzurlu olabileceği ifade edilebilir.

### 2.8. Ahlaki Olgunluğun Huzur Üzerindeki Etkileri

Sufilerin ahlaki olgunluk puanlarının huzurlarının anlamlı ve önemli bir yordayıcısı durumunda bulunup bulunmadığını belirlemek için "*Basit Doğrusal Regresyon*" analizi yapılmış ve ulaşılan bulgular Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Ahlaki Olgunluğun Huzur Üzerindeki Etkisine Yönelik Basit Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Std.H.	$\beta$	t	p
Ahlaki Olgunluk	0,08	0,01	0,30	8,48	0,00

R=,30 R<sup>2</sup>=,09 F=71,85 p=,00 p<.05

Tablo 9 incelendiğinde; örneklemin ahlaki olgunluk özelliklerinin huzur puanlarındaki varyansın %9'unu açıkladığı anlaşılmaktadır (R=,30, R<sup>2</sup>=,09, F=71,85, p=,00). Ulaşılan bulgular, sufilerin ahlaki olgunluk özelliklerinin huzurları üzerine pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisinin olduğu ve ahlaki olgunluğun artmasının sufilerin huzur düzeylerine de pozitif yönlü bir katkı sunacağı şeklinde yorumlanabilir. Diğer bir ifadeyle; ahlaki olgunluğun huzuru pozitif yönlü olarak yordadığı söylenebilir. Zira huzur üzerindeki değişkenliğin %9'unun ahlaki olgunluktan kaynaklanması katılımcıların huzurlarının önemli belirleyicilerinden birisinin ahlaki olgunluk olduğuna işaret etmektedir.

Elde edilen bulgulara göre, "*Ahlaki olgunluk huzurun anlamlı bir yordayıcısıdır. Buna göre; ahlaki olgunluk puanları arttıkça, huzur düzeyinin de artacağı öngörülmektedir.*" biçiminde kurulan hipotez doğrulanmıştır.

Literatürde araştırma bulgularımızı destekleyen çalışmalar bulunmaktadır. Ahlaki olgunluğun huzuru yordadığını belirten Hökelekli, inançlı bir bireyin düşünce ve davranışlarında imanla ahlaki bütünleştirebildiği durumda tutumlarında önemli değişiklikler ortaya çıktığını belirtmektedir.<sup>69</sup> Kaya ve Aydın da ahlakın doğruyu bulmada bireye yol gösterdiğini ve dinin ilkelerine uyan bireylerin üstün ahlaki nitelikler kazanarak toplum

<sup>63</sup> Hasan Özalp, *İslam Felsefesinin 100'ü* (İstanbul: Otto Yayıncılık, 2017), 96.

<sup>64</sup> Topçu, *Ahlak*, 168.

<sup>65</sup> Mehmet Demirci, *Tasavvuf ve Ahlak Yazıları* (İstanbul: Mavi Yayınları, 2005), 12.

<sup>66</sup> Ahmet Özalp, *Bireylerden Gruplara Sosyal Psikoloji* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 244.

<sup>67</sup> Mehmet Taplamacıoğlu, "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1962), 145.

<sup>68</sup> Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık* (Adana: Karahan Kitabevi, 2013), 35.

<sup>69</sup> Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 138-140.; Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık*, 103.

huzuruna katkı sağladıklarını ifade etmektedir.<sup>70</sup> Topçu ise ahlakın insanı hayvansal yaşamdan insani yaşama yükselttiğini belirterek, ahlak ve dinin kişinin iç dünyasına kattığı derinlikle ona huzur verdiğini vurgulamaktadır.<sup>71</sup> İnam da iç dünyasını zenginleştirip, kendini gerçekleştiremeyen, görüşlerini açıkça ortaya koyamayan kişinin mutlu olmayacağını düşünmektedir. Ona göre mutlu olma hali bir haz değil karakterdir. Mutluluk karakterine sahip bir birey mutsuzluklarını mutluluğa çevirmek için elinden geleni yapar.<sup>72</sup> Bacanlı, yaşamlarında huzur arayan bireylerin hâlihazırdaki durumlarını gözden geçirmelerini, uygun idealleri hedeflemelerini, ahlak kurallarına uyarak erdemli bir yaşam için çalışmalarını önermektedir. Bunları başarmak için çabaladıklarında bireylerin yaşamlarının canlanacağını, anlam kazanacağını, erdemli hale geleceklerini ve başarımlarını durumunda huzurlu olabileceklerini ifade etmektedir.<sup>73</sup> Sadece bireysel bir huzurun değil, sosyal ilişkilerin de huzurlu bir şekilde devam etmesi için ahlaki bir yapının varlığına ihtiyaç duyulduğunu belirten Güngör, ahlaki bir yapının olmadığı bir durumda sosyal hayatın olmayacağını dile getirmektedir.<sup>74</sup>

Tasavvuf literatüründe huzurda olmak demenin huzur demek olduğunu belirten Sargut, tasavvufi yaşantıdaki tüm ibadetlerin ve güzel ahlaklı yaşantının amacının huzur dolu bir yaşam olduğunu ifade etmektedir. Sufiler için edep huzura götüren en güzel araçtır. Edep olmazsa irfanî boyut eksik kalacaktır.<sup>75</sup> Sargut, güzel ahlakın tasavvufun gayesi olan huzura ulaşmadaki bir metodu olduğunu belirterek kişinin Allah'ın huzurunda olduğunu hissetmesiyle huzura kavuşacağını söylemektedir.<sup>76</sup> Merter ise fedakârlık ve hayır hasenat gibi davranışlarla verme konumuna geçilemediği için nefis katmanlarında bir yükselme yaşanmadığını ifade etmektedir. Maddi hedonizmin bu nedenle psikolojik veya manevi haller hedonizmine dönüştüğüne ve tüketim toplumunda bireyin de tükendiğine vurgu yapmaktadır.<sup>77</sup> Tüketim toplumunda insanın huzurlu olabilmesi için olgun bir ahlaka sahip olması gerekmektedir. Bir toplumda olgun ahlaka sahip ne kadar birey olursa, toplum da o derecede huzurlu bir yapıda olur.<sup>78</sup> Birey ya da toplum için huzur, daha yüksek bir yaşamın en emin işaretidir.<sup>79</sup>

Ahlaki değerlerin huzur üzerinde etkisi vardır. Örneğin hoşgörünün, ölçülü ve ılımlı olma özelliğinin karakterimiz üzerinde olumlu yönde etkileri bulunmaktadır. Merhamet ve başışlama, gelecekte bize karşı gelecek zararları her zaman engelleyemese bile tekrar işin üstesinden gelebilmemiz için gerekli kavramlardır. Merhamet ve hoşgörü nefreti altüst ettiği için dünyadaki gözle görülür kötülükleri ortadan kaldırmaktadır ve bu da iyi bir sonuçtur.<sup>80</sup> Cloninger'in mizaç ve karakter kuramı, iş birliği yapma alt boyutunda yardımsever olmayı ve kendi çıkarları yerine erdemli olmayı ifade etmektedir. Bu alt boyutta yüksek puan alanlar diğerlerine yardım etmekten hoşlanırlar, bilgi ve becerilerini paylaşarak takım çalışmasından zevk alırlar. Düşük puan alanlar ise, ben merkezli bencil ve egoist şeklinde tanımlanırlar. Bu kişiler genellikle sadece kendini düşünerek hareket eder ve

<sup>70</sup> Kaya - Aydın, "Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç ile Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", 19.

<sup>71</sup> Topçu, *İslam ve İnsan*, 86.

<sup>72</sup> Ahmet İnam, "Mutlu Olmak", *ahmetinam* (Erişim 11 Kasım 2018).

<sup>73</sup> Bacanlı, "Nasıl huzurlu olunur? Benlik Açısından Huzur Modeli".

<sup>74</sup> Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, 18.

<sup>75</sup> Cemâlur Sargut, *Sohbetler*, Ed. Arzu Eylül Yalçınkaya (İstanbul: Nefes Yayınları, 2013), 163.

<sup>76</sup> Sargut, *Sohbetler*, 172.

<sup>77</sup> Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2017), 381.

<sup>78</sup> Günay Gül, *Lise Öğrencilerinin Sosyal Medya Tutumları ile Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 4.

<sup>79</sup> Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, 21.

<sup>80</sup> Christopher Peterson - Martin E. P. Seligman, *Character Strengths And Virtues A Handbook and Classification* (New York: Oxford University Press, 2004), 432.



kendileri için çalışırlar.<sup>81</sup> Kişinin sosyal yaşantısında hoşgörülü, yardımsever ve sorumluluk bilincine sahip olması, karakter özelliklerini olumlu yönde geliştirir. Olgun ahlaki karaktere sahip bir insanın da daha mutlu ve huzurlu bir yaşantıya sahip olabileceği söylenebilir.

### SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırmada, bir sufi grup içerisinde bulunan bireylerin ahlaki olgunluklarının huzur düzeyleri üzerindeki etkisiyle bağımsız değişkenler için bu etkinin farklılaşma durumu araştırılmıştır. Çalışmanın temel hipotezi "Sufilerin ahlaki olgunluk düzeyleri huzur düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir." biçiminde kurulmuş ve araştırma problemlerinin çözümü için belirlenen bağımsız değişkenlerin ahlaki olgunluk ve huzur üzerindeki etkisi de incelenmiştir. Çalışmaya Kırıkkale, Çorum, Ankara ve İstanbul'dan 5 yıl ve üzeri süredir tasavvufi yaşantı içerisinde olan 740 erkek katılmıştır. Araştırmada ulaşılan sonuçları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

- Örneklemin %16,2'si 5 yıl, %40,8'i 6-11 yıl arası, %21,4'ü 12-17 yıl arası, %13,9'u 18-23 yıl arası ve %7,7'si ise 24 yıl ve daha fazla bir süredir tasavvufi yaşantı içerisinde olanlardan oluşmaktadır. Örneklem grubundaki bireylerin %50,7'si tasavvufa ait ritüellerini düzenli olarak yerine getirirken, %49,3'ü ritüellerini düzenli yapmamaktadır. Tasavvuf grubu içerisindeki bireylerden ritüellerini düzenli olarak yapanlar ile yapmayanların oranlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Grup üyesi bireylerin yaklaşık yarısının tasavvufa ait derslerini yapmaması dikkat çekicidir.

- Örneklem grubu yüksek bir ahlaki olgunluk düzeyine sahiptir.

- Örneklemin sufi grup içerisinde bulunma sürelerine göre ahlaki olgunluk seviyeleri arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu bulgulanmıştır. Grupta bulunma süresine göre, 5 yıl ile 12-17 yıl arası; 18-23 yıl arası; 24 yıl ve üzeri grupları arasında ve 6-11 yıl arası grubuyla 24 yıl ve üstü grup arasında sufi grup içerisinde bulunma süresi daha fazla olan gruplar lehine anlamlı bir farkın bulunduğu görülmüştür. Ahlaki olgunluk puan ortalamaları incelendiğinde de "en az 5 yıldır tarikat katılımcısı" düzeyinden "24 yıl ve üzeri" düzeyine kadar düzenli bir artışın olduğu görülmektedir. Bu da katılımcıların kendilerini grup üyesi görme düzeyi arttıkça, ahlaki olgunluk düzeylerinin de arttığına işaret etmektedir.

- Örneklemin tasavvuf ritüellerini düzenli olarak yapıp yapmamalarına göre ahlaki olgunlukları arasında anlamlı bir farklılaşma bulgulanmıştır. Tasavvuf ritüellerini düzenli olarak yapan grubun ahlaki olgunluk düzeyinin ritüellerini yapmayan grubun ahlaki olgunluk düzeyinden yüksek olduğu görülmüştür.

- Örneklemin ortanın üzerinde bir huzur düzeyine sahip olduğu bulgulanmıştır.

- Örneklemin gruba giriş yılı ile huzur düzeyleri arasında anlamlı ilişki bulgulanmıştır. 6-11 yıl ile 5 yıl; 12-17 yıl arasıyla 5 yıl; 18-23 yıllla 5 yıl, 6-11 yıl arası ve 12-17 yıl; 24 yıl ve üzeri grup ile 5 yıl, 6-11 arası yıl, 12-17 arası yıl ile 18-23 arası yıl grupları arasında grupta bulunma süresi daha fazla olan gruplar lehine ileri düzeyde anlamlı bir farkın bulunduğu görülmüştür. Huzur puan ortalamaları incelendiğinde de "en az 5 yıldır grup katılımcısı" düzeyinden "24 yıl ve üzeri" düzeyine kadar düzenli bir artışın olduğu görülmektedir. Katılımcıların grupta bulunma süresi arttıkça, huzur düzeylerinin de arttığı görülmüştür.

- Örneklemin tasavvufa ait ritüellerini düzenli olarak yapıp yapmama durumlarına göre huzur düzeyleri arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmüştür. Tasavvufa ait ritüellerini düzenli olarak yapan grubun huzur düzeyinin ritüellerini yapmayan grubun huzur düzeyinden yüksek olduğu tespit edilmiştir.

- Genel ahlaki olgunluk ve genel huzur arasında orta düzeyde pozitif yönlü ( $r=,30$ ;  $p=,00$ ) bir ilişki bulgulanmıştır. Sufi katılımcılarda ahlaki olgunluğa ilişkin düzey arttıkça katılımcıların huzur seviyesi de artmaktadır.

- Sufi katılımcılarda toplam ahlaki olgunluğun huzuru anlamlı düzeyde yordayıp

<sup>81</sup> Samet Köse, "A Psychobiological Model of Temperament and Character: TCI", *Yeni Symposium* 41/2 (2003), 92-93.

yordamadığını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen regresyon analizi sonucuna göre; ahlaki olgunluk huzurdaki varyansın %9'unu açıklamaktadır. Bu oran, katılımcıların huzurlarının belirleyicilerinden birisinin ahlaki olgunluk özellikleri olduğunu göstermektedir. Ahlaki olgunluk huzurun anlamlı ve önemli bir yordayıcısıdır ve ahlaki olgunluğun artması huzuru doğrudan etkilemektedir.

Bu sonuçlar doğrultusunda şu önerilerde bulunulabilir:

- Sağlıklı bir ahlaki gelişim birey ve toplumun huzuru için önemlidir. Kişinin karakter gelişimi ile ahlaki olgunluğu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bireyin gelişiminde karşılaştığı birtakım sorunlar onun yaşamında olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Bunun için kişinin bireysel ihtiyaçları ile ahlaki gelişiminin karşılanmasına titiz davranılmalıdır. Bu konuda özellikle kişinin sosyal çevresinin özelliklerine dikkat edilmelidir. Bu nedenle bireylerin kendi ahlaki yeteneklerinin farkına vararak farklı ahlaki düşünceleri tartışıp kendilerini geliştirebilecekleri demokratik eğitim ortamları oluşturulmalıdır.

- Küreselleşmenin ortaya çıkardığı sorunlar düşünüldüğünde toplumun yerel değerlerinin farkında olunmasının ve bu değerler üzerine çalışmalar yapılmasının önemi daha çok ortaya çıkmaktadır.

- Araştırma cehri (sesli) zikir uygulayan bir sufi grupla yapılmıştır. Hafi (sessiz) zikir uygulayan gruplar üzerinde ahlaki olgunluk ve huzur ilişkisi yeniden incelenerek araştırmamızla karşılaştırmalar yapılabilir.

- Din psikologları tarafından din, ahlak, mutluluk, öznel iyi oluş, huzur ve iç huzur arasındaki ilişkileri farklı konu başlıkları ve farklı örneklerle ele alan araştırmalar yapılabilir.

- Araştırma sonuçlarına göre sufilerin uyguladıkları ritüellerin onların ahlaki olgunluk ve huzur düzeylerini etkilediği bulgulanmıştır. Farklı gruplarda ahlaki olgunluk ve huzuru etkileyen faktörler üzerine çalışmalar yapılabilir.

---

**Etik Beyan/Ethical Statement:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

**Finansman/Funding:** Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

**Yazar Katkıları / Author Contributions:** Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: EK (%70), MC (%30), Veri toplanması / Data collection: EK (%70), MC (%30), Veri Analizi / Data Analysis: EK (%70), MC (%30), Makalenin Yazımı / Writing up: EK (%70), MC (%30), Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: EK (%70), MC (%30).<sup>82</sup>

**Çıkar Çatışması / Competing Interests:** Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

---

## KAYNAKÇA

- Ahn, Namkee et.al. "The Impact of Unemployment on Individual Well-Being in the EU". *European Network of Economic Policy Research Institutes* 29/29 (2004), 1-19.
- Allport, Gordon W. *Birey ve Dini*. çev. Bilal Sambur. Ankara: Elis Yayınları, 2016.
- Apaydın, Halil. "Ruh Sağlığı-Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010), 59-77.

<sup>82</sup> (Kısaltmalar (AA, BB) yazar isim soy isimlerinin ilk harfleri, oranlar da çalışma içerisindeki paylaşımlarını yansıtmaktadır).

- Argyle, Michael – Beit-Hallahmi, Benjamin. *The Social Psychology of Religion*. London: Routledge-Kegan Paul Press, 1975.
- Atay, Tayfun. *Batı'da Bir Nakşî Cemaati Şeyh Nâzım Kıbrısı Örneği*. İstanbul: Berfin Yayınları, 2011.
- Ay, Mustafa Fatih. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi, Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Saldırganlık Arasındaki İlişkiler". *Millî Eğitim* 50/232 (2021), 313-334.
- Ayten, Ali. *Din Psikolojisi: Dine ve Maneviyata Psikolojik Yaklaşımlar*. İstanbul: İz Yayınları, 2010.
- Bacanlı, Hasan. "Nasıl huzurlu olunur? Benlik Açısından Huzur Modeli". *hasanbacanlı*. Erişim 18 Aralık 2018. <https://hasanbacanlı.wordpress.com/2016/07/25/nasil-huzurlu-olunur-benlik-acisindan-huzur-modeli/>.
- Bayraktaroğlu, Eda. *Lise Öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk Düzeyleri ile Mizah Tarzları ve Şiddet Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Büyükköztürk, Şener. *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: A Pegem Akademi Yayınevi, 2012.
- Cengil, Muammer. *Tasavvufi Yaşantı Halveti-Uşşaki Topluluğu Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Certel, Hüseyin. *Neden Tasavvuf? (Tasavvufa Yönelişte Etkili Olan Psiko-Sosyal Faktörler)*. Erzurum: Akademik Araştırmalar, 1998.
- Clark, Walter Houston. *The Psychology of Religion*. New York: MacMillan, 1961.
- Çakmak, Aişe Hümeysra – Mustafa Bilici. "Yetişkinlerde Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 9/19 (2022), 1-12.
- Çepni, Salih. *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık, 2010.
- Demirci, İbrahim. *Huzurlu ve Mutlu Yaşamın Değerler ve Karakter Güçleri Bağlamında Karma Bir Araştırmayla İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Demirci, Mehmet. *Tasavvuf ve Ahlak Yazıları*. İstanbul: Mavi Yayınları, 2005.
- Epiktetos. *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*. çev. Cengiz Erengil. İstanbul: Beta Kitap Yayınları, 2019.
- Evli, Fatih. *Üniversite Takımlarında Farklı Branşlardaki Sporcuların Ahlaki Olgunluk ve Sosyal Bütünleşme Düzeyleri*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Frankl, Viktor E. "The Feeling of Meaninglessness: A Challenge to Psychotherapy". *American Journal of Psychoanalysis* 32 (1972), 85-89.
- Gül, Günay. *Lise Öğrencilerinin Sosyal Medya Tutumları ile Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- İnam, Ahmet. "Mutlu Olmak", *ahmetinam*. Erişim 11 Kasım 2018. <http://www.phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/mutlu.htm>.
- İnam, Ahmet. "Mutsuzluk Ahlaksızlıktır Yazısı Üstüne Bir Röportaj", *ahmetinam*. Erişim 12 Kasım 2018. <http://www.phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/mutsuzluk.htm>.
- Kalaycı, Şeref. *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2009.
- Kaptan, Saim. *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*. Ankara: Rehber Yayınları, 1995.
- Karacoşkun, Mustafa Doğan - Yüksel, Ayşe Şule. "Tasavvuf Psikolojisi". *Din Psikolojisi*. ed. M. Doğan Karacoşkun. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*. Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd., 1994.

- Kaya, Mevlüt – Aydın, Cüneyt. “Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç ile Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2011), 15-42.
- Kayacı, Eyyüp. *Hüsn-i Gülzârî'nin Hayatı, Dîvân'ı ve Tasavvufî Görüşleri*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Kimter, Nurten. “İngiltere’li Türk-Müslüman Gençlerde Dindarlık ve Ahlakî Olgunluk”. *The Journal of Social Science* 5/10 (2021), 474-499.
- Kimter, Nurten. “Namaz ve Ahlakî Olgunluk İlişkisi”. *Dini Araştırmalar* 19/50 (2016), 103-133.
- Köklü, Nilgün vd. *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2006.
- Köse, Ali. *Milenyum Tarikatları: Batıda Yeni Dini Akımlar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Köse, Ali. *Neden İslam'ı Seçiyorlar Müslüman Olan İngilizler Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*. İstanbul: İz Yayınları, 2012.
- Köse, Samet. “A Psychobiological Model of Temperament and Character: TCI”. *Yeni Symposium* 41/2 (2003), 86-97.
- Lyubomirsky, Sonja. *Nasıl Mutlu Olunur?*. İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri, 2009.
- Maslow, Abraham H. *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*. çev. H. Koray Sönmez. İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 1996.
- Merter, Mustafa. *Dokuz Yüz Katlı İnsan*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2017.
- Noddings, Nel. *Eğitim ve Mutluluk*. çev. Zuhâl Bilgin. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- Özalp, Ahmet. *Bireylerden Gruplara Sosyal Psikoloji*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Özalp, Hasan. *İslam Felsefesinin 100'ü*. İstanbul: Otto Yayıncılık, 2017.
- Özköse, Kadir. *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2008.
- Peker, Hüseyin. *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*. Samsun: Eser Matbaası, 1991.
- Peterson, Christopher - Seligman, Martin E. P. *Character Strengths And Virtues A Handbook and Classification*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Sargut, Cemâlür. *Sohbetler*. Ed. Arzu Eylül Yalçinkaya. İstanbul: Nefes Yayınları, 2013.
- Schowalter, Marion - Murken, Sebastian. “Religion Und Psychische Gesundheit-Empirische Zusammenhänge Komplexer Konstrukte”. *Einführung In Die Religionspsychologie*. Christian Henning, Sebastian Murken, Erich Nestler (Hg.). Schöningh UTB, Paderborn 2003.
- Schuon, Fritjof. *İslâm'ın Metafizik Boyutları*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İz Yayınları, 1996.
- Seligman, Martin E. P. *Authentic Happiness*. New York: Free Press, 2002.
- Şengün, Mustafa - Kaya, Mevlüt. “Ahlaki Olgunluk Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/25 (2007), 51-64.
- Şentürk, Habil. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: İz Yayınları, 2017.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1962), 141-151.
- Tarhan, Nevzat. *Duyguların Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Tenik, Ali. “Sosyo-Psiko Açından Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Örneği”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8 (2002), 97-116.
- Topçu, Nurettin. *Ahlak*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Topçu, Nurettin. *İslam ve İnsan*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.
- Vergote, Antoine. *Din, İnanç ve İnançsızlık*. çev. Veysel Uysal. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi, 2013.
- Yıldırım, Yusuf. *Ortaokul 5. ve 6. Sınıf Öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk Düzeyi ile Sosyal Tutumlarının İncelenmesi*. Erzincan: Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.